

Мирко Пуљић¹

Макроекономска (не)стабилност Босне и Херцеговине – криза: шанса или ограничење

Macroeconomic (in)stability of Bosnia and Herzegovina – crisis: opportunities or limitations

Резиме

Одговор на питање да ли су глобални процеси манифестовани у виду финансијске кризе, шанса или ограничење развоја националне економије и одразумијева двије основне претпоставке:

- знање и разумијевање, тј. способност интерпретације суштинне глобалних процеса и
- познавање структуре, људских и материјалних капацитета, националне економије.

Наведене претпоставке се могу исцунити само под условом систематској и континуираној праћења и анализе како глобалних процеса, тако и кретања у оквиру националне економије.

Знање из финансија и сродних, односно граничних области омогућава усјех у проналажењу шансе и у кризним околностима. Актери одлучивања код нас не посједују финансијску исменост, односно одговарајућа знања и разумијевање за идентификовање и реализацију повољних прилика. А криза је и шанса, давно је речено. То произилази и из саме ричке кризис, или кинеске вејји које означавају кризу и у себи садрже како опасност или ограничење, тако и шансу, односно прилику.

¹ Економски факултет у Сарајеву, mirko.puljic@efsa.unsa.ba

Постојеће макроекономско стање БиХ се од једног броја политичара квалификује као стабилно. У тексту се та констатација остварива пре-зентирањем шест макроекономских семената – кретање БДП, њена за-носљеност, стабилност цијена, стабилност девизног курса, уравнотежени биланс плаћања и уравнотежени буџет.

Кључне ријечи: криза, глобални процеси, стабилност, макроекономски систем, знање, разумијевање, финансијска писменост

Summary

The answer to the question of whether global processes manifested in the form of financial crisis, are opportunities or limitations for the development of the national economy requires two basic assumptions:

- Knowledge and understanding, and interpretation of the essence of global processes and
- Knowledge of the structure, of human and material resources, national economy.

The aforementioned assumptions can be met only under the condition of systematic and continuous monitoring and analysis of global processes and trends in the national economy.

Knowledge in finance and related fields provides success in finding opportunities in crisis circumstances. Decision making authorities do not possess adequate financial literacy and knowledge and understanding to identify and implement opportunities. A crisis is an opportunity, it has been said a long time ago. It derives from the Greek word Krisis or Chinese Wei which indicate crisis and contain danger or limitation as well as chance and opportunity.

The current macroeconomic situation in Bosnia and Herzegovina is deemed stable by a number of qualified officials. This paper challenges this conclusion by presenting six macro-economic segments - the growth of GDP, full employment, price stability, exchange rate stability, balanced balance of payments and balanced budget.

Key words: crisis, global processes, stability, macroeconomic system, knowledge, understanding, financial literacy.

Глобални процеси, економија земље, финансијска писменост

Криза је најчешће употребљавана ријеч у протеклих пет година. Она манифестује глобалне процесе изражене у виду финансијске кризе. Али,

свијет не тресе само криза потакнута хипотекарним кредитима у САД 2007. године. Европа је, посебно еврозона, уздрмана кризом евра која траје већ више од двије године. Истовремено, криза је присутна и у другим подручјима људске активности – политици, моралу, праву и правди, екологији, међуљудским односима, понашању људи и сл. Данас се о кризи говори више него о спорту, природним промјенама, информатичкој технолошкој револуцији, или о увијек занимљивом Холивуду и питањима љепоте и моде.

Ријеч **криза** се пише и изговара у доминантно негативном контексту. Она означава стање поремећаја, потешкоћа, невоља у коме се неки систем, људи или природа налазе. Но, не мора бити само тако. Уз негативни, ограничавајући аспект, криза може испољити и свој позитивни карактер. То, уосталом, произилази из саме етимологије ријечи криза. Долази од грчке ријечи *krisis* што значи суд, пресуда, мишљење. Користила га је грчка црква при изрицању коначног суда вјерницима о паклу или рајском небеском животу. Слично је значење и кинеске ријечи *weiji* – криза, која поред негативног, има и позитивни садржај. У сваком случају криза је ограничење, опасност, али је уз то и шанса, односно прилика. Дакле, неспорно је да криза представља неповољно, лоше стање. А колико ће она бити искориштена као шанса зависи од више фактора. Пресудно је, прије свега, питање способности креатора политике, односно кључних актера одлучивања, да „осјете” и препознају вријеме настанка кризне ситуације и узрока који би до ње могли довести. У том смислу би могли бити инсталирани сензори за рано упозоравање. Сваки систем је и конструисан по принципу давања сигнала који најављују лоше или неповољно стање. Људски организам болест најављује прехладом, упалом, температуром и сл., у ком случају слиједи лабораторијска анализа крви, урина или других лабораторијских материјала која ће бити подлога постављању дијагнозе стања пацијента и прописивању терапије. Економски систем нема уграђене такве аутоматске механизме најаве, али се по основу неких индикатора може знати шта долази. Потрошња изнад могућности – лична, буџетска, инвестициона, нпр. неминовно води у нестабилност система. Задуживање је логичан слијед потеза или наравно смањење потрошње и довођење у склад с расположивим изворима средстава. Или, раст цијена указује на неко жариште у економском систему које генерише инфлацију. Већа потрошња, трошкови, фактори структуралне или психолошке природе, могу бити генератори раста цијена што је индикација која захтијева прецизнију дијагнозу како би се дефинисале мјере интервенције.

Благовремена интервенција је од кључног значаја. Ако се узрок болести, односно генератор кризе открије на вријеме, шансе на успјех у лијечењу су велике. И обрнуто. Али ризик да се не реагује на вријеме је сасвим реалан.

Добар примјер за то је управо хипотекарна криза у САД која се могла препознати прије него што је избила и тако смањити или ублажити њене посљедице. Јер инвестицијски банкари, менаџери фондова, финансијски посредници, осигураватељи и др. су морали запазити раст балона и морали су знати да ће тај балон експлодирати, али нису реаговали. Похлепа за зарадом је била јача од способности или моћи спознаје настанка кризе. Поред тога дјелује и психолошки фактор, будући да су главни протагонисти пумпања балона окружени полтронима који их свако јутро обасипају хвалоспјевима и комплиментима о њиховој надприродној љепоти и менаџерској умјешности. Наравно, ови други су радили из интереса кога су сами извлачили из пуњења балона. И када балон пукне та скупина људи, тај менаџерски слој улизица, по правилу, остаје нетакнут и наставља свој ангажман до сљедеће прилике.

Благовремено препознавање узрока кризе и предузимање мјера на њиховом отклањању или ублажавању претпоставља постојање одговарајућег програма превазилажења кризног стања. У том би смислу у систему морале постојати институције или механизми праћења економских и финансијских токова, њихове анализе и прогнозе могућих кретања. Те пројекције, по основу урађених анализа, би требало водити у три сценарија: песимистички, оптимистички и реални, или умјерени сценариј. Сваки од сценарија би имао и мјере за његову реализацију, као и алтернативни програм који би се активирао у случају неуспјеха основног приступа.

У процесу препознавања узрока кризе важно је одговорити на питање да ли су они ендогени или егзогени. Тешко је претпоставити да они могу бити искључиво унутарњи или спољни будући да дјелују комбиновано. Могуће је да у одређеним ситуацијама тежиште постоји на једним или другим. То је важно идентификовати због природе мјера којим се дјелује на отклањање узрока и санирање посљедица кризе.

Да би се, дакле, могао понудити одговор на питање да ли су глобални процеси, манифестовани у виду финансијске кризе, шанса или ограничење развоја националне економије, требале би бити испуњене двије основне претпоставке:

- знати и разумјети природу глобалних процеса и
- познавати националну економију, њену структуру, људске и материјалне капацитете, снаге и слабости.

Наведене претпоставке се могу испунити само под условом систематског и континуираног праћења и анализе како глобалних процеса, тако и кретања у оквиру националне економије. А то, опет, подразумева постојање институција и кадра који су едуковани за те послове. Едукованост кадра би морала обухватати сва три елемента професионалног и компетент-

ног аналитичког приступа: знање, разумијевање и интерпретацију, односно примјену. То значи да је потребно знати, а довољно разумјети и интерпретирати.²

Наведена три елемента управо чине дефиницију финансијске писмености која је најпотребнија за праћење савремених глобалних процеса и кретања у оквиру националних економија. Развој финансијских институција и инструмената као основних елемената финансијске инфраструктуре захтијева одговарајући степен финансијске писмености. Она тражи образовање у подручју финансија и с њом граничних или сродних професионалних области. Кључна гранична област финансијама је рачуноводство које се може сматрати основном подлогом финансијске анализе и одлучивања. Финансијска писменост, такође, подразумијева извјесна знања из области развоја, информатике, менаџмента и права. Виши ниво финансијске писмености укључује и одговарајућа знања из квантитативних дисциплина као што су математичке и статистичке методе, те финансијска и актуарска математика. Шта је заправо финансијска писменост? Као мјеродавна узима се дефиниција ОЕЦД-а која гласи: „Финансијска писменост је способност кориштења знања и вјештина за ефикасно управљање финансијским ресурсима”³. Финансијска писменост у широј верзији је знање о финансијским производима и институцијама које их креирају и нуде, способност доношења одлука са свијешћу шанси за добитак, али и ризиком губитка. То је дакле, вјештина управљања финансијском имовином.

Три су нивоа финансијске писмености: елементарни, средњи и напредни. Елементарна финансијска писменост значи познавање неких од базичних финансијских категорија као што је нпр. камата. Средњи ниво финансијске писмености претпоставља разумијевање камате и способност њеног рачунања. А напредна финансијска писменост захтјева интерпретацију камате у контексту временске вриједности новца, односа (номиналне) каматне стопе и стопе инфлације, примјене конформне и ефективне каматне стопе, чешћег и рјеђег обрачуна камате и позиције дужника и повјериоца при томе и сл. Способност интерпретације значења неке финансијске категорије и посљедица које изазива у контексту одређеног циља физичког

² Знање, дакле, не значи само по себи и разумијевање нити даје способности коректне интерпретације догађаја, процеса, индикатора и сл. Дobar примјер за то су квантитативци – математичари, статистичари, па и инжењери који посједују знања и вјештине примјене математичко – статистичке апаратуре у економским истраживањима и који могу ријешити најделикатније и најсофистицираније моделе, али, по правилу, не разумију шта су добили и резултат не могу коректно, економском терминолошком апаратом, интерпретирати.

³ OECD: *Improving Financial literacy – Analysis of Issues and Policy*, 2005. Слична логика би се могла слиједити при дефинирању језичке, техничке, информатичке и других видова писмености.

или правног лица највиши је степен финансијске писмености. То, наравно, укључује познавање прописа који регулишу финансијско пословање, као и канала и технологије његовог обављања.

Потпуна финансијска писменост је фактор кредитбилитета и компетентности актера одлучивања о финансирању, инвестирању и расподјели добити. На нивоу компаније, то је способност читања финансијских извјештаја и анализирања односа између величина биланса стања, биланса успеха и токова готовине. На нивоу националне економије, она значи способност праћења БДП, платног и трговинског биланса, цијена, девизног курса, буџета, задужености и сл.

Систем образовања је у непосредној функцији финансијске писмености. У развијеним земљама основне финансијске категорије се изучавају већ у основним школама, а неке финансијске дисциплине су саставни дио обавезног образовања у свим средњим школама и на свим факултетима. Због тога је степен финансијске писмености у тим земљама далеко виши. Но, главни подстицајни фактор таквом стању је и сам финансијски амбијент тих земаља који је развијен до нивоа да тражи релативно велики број људи средње и напредне финансијске писмености и најширој јавности намеће потребу овладавања елементарним знањима из финансија. У том смислу се та елементарна знања сматрају саставним дијелом опше културе становништва.

Посљедице финансијске неписмености или недовољне финансијске писмености се испољавају у виду незавидне пословне и финансијске позиције која се покушава ријешити (рјешавати) задуживањем. То се у истој мјери односи на појединце, домаћинства, компаније, као и институције државе. Задуживање је углавном потреба, али неријетко и насиједање на рекламне позиве и трикове финансијских институција којима је тешко одољети. Отприлике је то увод у хипотекарну кризу која је изазвана високо ризичним (суб-приме) кредитима као и причу о кредитима с валутном клаузулом (фамозним „швицарцима“) у Хрватској и Босни и Херцеговини. Садржај неких аранжмана које нуде финансијске институције дужници не познају. У другим случајевима недовољно опрезно прихватају те аранжмане не улазећи у процјену онога што садрже уговори о кредитима, посебно онога што пише ситним словима и што представља извјестан ризик. Проблем није у задуживању самом по себи. Проблем је заправо везан за мјеру и сврху задуживања. Неке процјене говоре да најмање петина дужника западне у потешкоће и уђе у дужничку кризу која значи дужничко ропство. Свјетска здравствена организација процјењује да половина дужника пати од депресије са суицидалним поривом код неких од њих. У посљедње вријеме свједочимо проблему жираната као реперкусији претјераног и неопрезног

задуживања грађана и давању гаранције о уредном враћању кредита од стране жираната, као и потресима које је изазвала претјерана задуженост неких земаља.

О финансијској писмености смо казали ријеч више управо због тога што она може бити најчвршћа брана настанка кризе, или када се она већ појави, помоћи ублажавању и благовременом санирању њених посљедица. Наравно, уз финансијску писменост су потребна знања, разумијевања и способности интерпретирања из многих других области које су изложене ризицима поремећаја, односно кризе.

Економија БиХ, њена (не)стабилност, финансијска писменост

Слика финансијске, па и опште писмености код нас је, нажалост, веома лоша. Уствари, у ситуацији ниске опште писмености становништва нереално је очекивати виши степен финансијске писмености. Поменимо само чињеницу да најмање 10-так процената укупног становништва наше земље не зна читати и писати, а да сваки четврти становник нема потпуну основну школу, односно не посједује елементарну општу писменост. Наведене податке статистика заснива на анкетним истраживањима. Поузданије податке можемо добити пописом становништва који коначно треба да се обави ове године.

Када говоримо о финансијској писмености процјене су да је проценат оних са елементарним знањем из финансија мањи од пет, а да нивои средње и напредне финансијске писмености могу бити највише један проценат. У овом случају се ради о процјени која је изведена из броја свршених економиста финансијско-рачуноводственог смјера и специјалистичких курсева и тренинга из области финансија. Као и свака друга, и ову процјену треба узети с резервом због тога што одражава формалну финансијску писменост која кореспондира с бројем диплома стечених на високошколским институцијама. Ако имамо у виду чињеницу да је у протеклих десетак година дошло до експанзије мреже факултета и виших школа и рапидног раста броја дипломираних студената, онда се може претпоставити да је стварна финансијска писменост далеко испод формалне. Тим прије што је област финансија и рачуноводства, с маркетингом и менаџментом, најатрактивнија за оснивање приватних факултета и универзитета и неконтролисана производњу диплома. У већини случајева те дипломе компромитују професију јер не гарантују одговарајуће знање, разумијевање и способност интерпретације односно примјене знања. Нажалост и студији на јавним (државним) факултетима економског усмјерења не могу, под притиском броја уписаних и новог режима студија, осигурати потребан квалитет. Сасвим је

извјесно да је то на дуго рок гледано, најизраженије неуралгично питање нашег друштва којим би се надлежне институције хитно требале позабавити. Иначе ће последице бити врло тешке.

Дијелом због тога, а дијелом због негативне кадровске селекције, протагонисти наше друштвено-економске сцене се не могу похвалити знањима из финансија и економије која би морали посједовати за професионално и компетентно вођење послова. Очигледно је да су та знања, генерално цијенећи, оскудна и да не омогућавају нити праћење глобалних процеса нити потпуно схватање свега онога што се дешава у економији земље. То се односи, мање-више, на изабране функционере како извршне, тако и законодавне власти. Пуно је примјера који потврђују ову констатацију. Ми ћемо навести само један примјер који говори о недовољном знању, непотпуном разумевању и неспособности задовољавајуће интерпретације и благовременог предузимања адекватних мјера на препознавању узрока кризе и њиховом предупређењу. Ради се о **макроекономској (не)стабилности**, синтагми која се често помиње од стране званичних представника босанскохерцеговачких институција, као и представника међународне заједнице у БиХ. Њу смо ставили и у наслов нашег прилога управо због тога што сматрамо да би се она морала разумјети како би се исправно тумачила.

О макроекономској стабилности говоримо у условима у којима постоји стабилност цијена, стабилност девизног курса (равнотежа платног биланса) и пуна запосленост. У економској теорији се то назива **магичним троуглом** циљева економске политике земље. Ако би се одређивао ред приоритета, онда би на првом мјесту била пуна запосленост као кључни циљ економске политике у чијој функцији би биле политике цијена и курса. Наравно, говори се о циљевима дугог рока који се остварују уз краткорочна могућа одступања од тачке равнотеже. Због тога је потребна адекватна економска политика, а у оквиру ње флексибилна монетарна и фискална политика. Управо на флексибилнијем приступу вођењу монетарне и фискалне политике формулисан је модел превазилажења кризе у САД и Енглеској, као и у Европској унији.

Шира интерпретација макроекономске стабилности и циљева економске политике у функцији њеног постизања укључује сљедеће:

- задовољавајући раст бруто домаћег производа (БДП),
- пуну запосленост људских и материјалних капацитета,
- стабилност цијена,
- стабилност девизног курса,
- уравнотежен платни биланс и
- уравнотежен буџет.

Овој листи од шест основних аспеката макроекономске стабилности могли би се додати још неки од којих се у економској теорији најчешће помињу умјерена (оптимална или циљана) задуженост, праведна расподела националног дохотка, стране инвестиције и сл. Ако се, дакле, остварују наведени циљеви може се говорити о постигнутој макроекономској стабилности. И обрнуто. Наравно да макроекономску стабилност не треба схватити стриктно, у апсолутној мјери. Дакле, пуну запосленост треба разумјети као циљ који не подразумејева нулту незапосленост, него незапосленост која се мјери неком стандардном, конвенционалном, мјером од 4-5% радно активног становништва које није запослено. Мало је земаља данас које могу задовољити тај критериј. Јер, глобална финансијска криза је учинила своје. Земље које су традиционално имале оптималну стопу незапослености, као што су САД и земље ЕУ, данас незапосленост мјере стопама вишим од 8%. Исто тако не постоји апсолутна стабилност цијена, курса, платног биланса, буџета. Она је релативне природе и важно је да битније не одступа од еквилибријума.

А каква је ситуација код нас? Незадовољавајућа и са становишта разумијевања и интерпретирања макроекономске стабилности и што је још поразније, са становишта њеног остварења.

Ево неколико илустрација наше стварности.

Кретање БДП БиХ у посљедњих седам година карактеришу сљедеће реалне стопе⁴:

2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
3,9%	6,0%	6,1%	5,6%	-2,9%	0,7%	1,3%

Процјена за 2012. је 0%, а исто се односи и на 2013. годину⁵.

Очигледно је да се са становишта реалног кретања БДП у овом периоду не може говорити о макроекономској стабилности. Два су разлога за то: реалне стопе промјена су неуједначене, **нестабилне**, а поред тога, што је горе, оне су, посебно у посљедње три године врло ниске, а 2009. је чак остварен пад БДП. Не треба нам никако бити утјеха да је у Србији 2011. године остварен пад БДП за високих 9,1%, а процјена за 2012. говори о даљњем паду од чак 8,6%. Или, Словенија је 2011. имала пад БДП за 1,1%, а процјена за 2012. је 0%. Хрватска је у 2011. имала скроман раст од 0,9% (послије пада у 2010. од 1%), а процјена за 2012. је раст од 0,4%. С друге стране има врло позитивних примјера као што су, нпр., Тајланд са стопом раста од 13,9% у 2011. и процјеном од 6% за 2012, Кина 9,1% и 7,8%, Чиле 7,1% и 5,2%, Колумбија

⁴ Агенција за статистику БиХ, *Саопштење БДП за БиХ 2011.*, производни приступ, јун 2012.

⁵ *South East Europe Regulator Report*, No. 3, 18.12.2012.

6,7% и 4,4%, Норвешка 4,7% и 4%, Мексико 3,5% и 3,9%, САД 2% и 2,1% итд. Или, неке од многољудних земаља у 2012. ће остварити релативно високе стопе раста БДП: Индонезија 6%, Индија 5,8%, Пакистан 4,2%, Русија 3,7% итд.⁶

С кретањем БДП код нас не можемо бити задовољни и због тога што располажемо потребним људским и материјалним ресурсима за његов значајнији раст. БиХ ипак има младу и релативно едуковану радну снагу као што постоје потенцијали у енергетском сектору и пољопривреди. А ту су и могућности везане за путну привреду. Заправо сматрамо да би управо енергетика, пољопривреда и путна привреда могли бити приоритети развоја јер би инвестиције у ове дјелатности получиле релативно највеће директне и индиректне учинке на раст БДП, запошљавање, потрошњу и животни стандард становништва. Истовремено би се остварио снажан мултипликативни учинак на друге гране привреде, као и на промјену односа у трговинском билансу земље.⁷

Енергетика би, наиме, омогућила извоз струје, а већа пољопривредна производња супституцију увоза и тако би се побољшала покривеност увоза извозом. Осим тога, стопе раста БДП код нас би морале бити више и због релативно ниске основице обрачуна која је последица губитка ресурса у деведесетим годинама прошлог стољећа.

Конфузију у статистику БДП и њено кориштење додатно уноси начин обрачуна БДП. У том смислу постоје три методолошка приступа: производни, расходни и доходовни.⁸ Код нас се примјењују прва два приступа. Основна разлика између њих је у томе што се према производном приступу додана вриједност генерише из индустријске активности земље, а према расходном вриједност БДП произлази из различитих видова потрошње, инвестиција и извоза.

Агенција за статистику, чији су подаци званични, користи производни приступ. Расходни је у фази експерименталне примјене. Централна банка своју статистику БДП заснива на подацима Агенције за статистику, односно на производном методолошком приступу. Међутим Дирекција за еко-

⁶ *The Economist*, 17 – 23. новембар 2012. година

⁷ Као илустрацију ћемо навести податак да изградња аутопута изазива позитивне афекте у виду директних финансијских користи на 42 привредне дјелатности. Навест ћемо само неке према критерију висине потенцијалне користи: грађевински материјал, саобраћај и везе, црна металургија, трговина, занатске услуге, камен и пијесак и др. Није тешко симулирати те користи по основу инвестиција у аутопут на Коридору Vc у износу од 6 млрд. КМ. Види: *Feasibility study изградње аутопута на Коридору Vc*, Министарство комуникација и транспорта БиХ, Сарајево, децембар 2006. године, стр. 8 – 49, 50 и 51.

⁸ Види: *Национални рачуни – друштво домаћи производ*, 2007. година, тематски билтен 01, Агенција за статистику БиХ, Сарајево, 2008. године, стр. 7 – Предговор.

номско планирање БиХ (ДЕП) вриједност БДП израчунава по расходном методу.⁹ Приступ Дирекције слиједи Министарство финансија и трезора БиХ због показатеља о задужености земље.

Разлике у висини БДП израчунаог по два наведена приступа су врло велике. То показујемо у сљедећем прегледу:

у млрд. КМ

Година	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Година	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
ДЕП	24,4	28,1	27,9	28,0	28,7
Агенција за статистику и ЦБ БиХ	21,8	24,8	24,0	24,6	25,5
Разлика	2,6	3,3	3,9	3,4	3,2

Релативна разлика се креће од 11,9% у 2007, до 16,3% у 2009. године. Питање је да ли су оволике разлике као посљедица методологије израчуна реалне и објективне. На то питање би одговор могла понудити озбиљнија стручна анализа. Неспорно је, међутим, да креаторима економске политике и актерима власти више одговара примјена расходног приступа због тога што пружа пуно љепшу слику стања привреде и друштва. Одједном се, без додатног напора, нових улагања, повећане запослености и продуктивности рада, повећава кључни показатељ развијености земље. По основу тога расте висина БДП *per capita*, смањује се степен задужености земље, пада удио буџетске и јавне потрошње у БДП и сл. Како се овог раније нисмо сјетили?

Задовољавајућа (пуна) запосленост људских и материјалних капацитета је посебно изражен друштвено – економски проблем БиХ. Стопа незапослености код нас је несразмјерно висока. Према званичним подацима Агенције за статистику БиХ, незапосленост је 31.12.2011. године износила 28% - ФБиХ 29,4%, РС 25,6% и БД 32,3%.¹⁰ Ако се искључи сива економија, онда је стопа незапослености 44%. Но, узмимо у обзир званични статистички податак од 28%. Мало земаља у свијету има стопу незапослености изнад 25%. Двије земље регије су на врху те листе: Македонија и Србија с 32% незапослених.¹¹ Звучи нестварно да земље које проживљавају тежак пери-

⁹ *Стратегија развоја БиХ*, коју је урадила Дирекција за економско планирање све процјене изводи из величине БДП добијеног по расходном методу. Види: „Стратегија развоја БиХ”, ДЕП БиХ, 16.09.2010. године

¹⁰ И овај као и сваки други статистички податак са становишта вјеродостојности може бити мањкав. Он се изводи из процјене (јер није било пописа) укупног броја становништва, затим радно способног, неактивног и активног становништва. Уз то се проводе и анкетна истраживања посредством завода (агенција) за запошљавање.

¹¹ Мада *World Economic Outlook* за Србију даје податак о 24% незапослених. То је још један разлог да статистичке податке треба узети са извјесном резервом. Посебно када се ради о више извора у којим се врло битни подаци о БДП, запослености, цијенама и сл., значајно разликују. Види WEO, IMF, октобар 2012. године

од кризе имају релативно подношљивије стање у области запошљавања од наше земље. Према подацима World Economic Outlook, незапосленост у Грчкој у 2011. години је износила 17,3%, а процјена за 2012. годину је 23,8%. Незапосленост у Шпанији 2011. је била 21,7%, Ирској 14,4%, Португалу 12,7% итд. ЕУ 10, посљедња група земаља примљених у Европску унију: Бугарска, Румунија, Чешка, Словачка, Пољска, Мађарска, Словенија, Естонија, Литванија и Латвија има незапосленост од око 11%.

Када би, дакле, сви други параметри економског стања били идеални, због незапослености наш макроекономски систем не би могли представљати стабилним.

Стабилност цијена, такође, код нас не постоји. Погледајмо како су се оне кретале у посљедњих неколико година.

Просјечна годишња стопа раста потрошачких цијена:

2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
3,8%	6,1%	1,5%	7,4%	-0,4%	2,1%	3,7%

За 2012. годину је процијењен раст цијена по стопи од 2,3%. Једноставна рачуница показује да кумулативни раст цијена у периоду 2005 – 2012. износи 29,4%. Нимало стабилно. Тим прије што је стопа незапослености драматична и што због тога нема притиска на тражњу која би доводила до раста цијена и што је у примјени Currency Board Arrangement као осигурач стабилности цијена.

Цијене треба посматрати у контексту укупних економских кретања и толерисати релативно вишу стопу раста ако истовремено с њом расте производња, запосленост и БДП. Таквих примјера имамо данас. Поменућемо Турску чија се стопа раста цијена за 2012. процјењује на 9,2% уз стопу незапослености од 8,4% која је нижа од стопе незапослености земаља еврозоне (11,6%) и нешто испод стопе незапослености САД и Енглеске. Можемо навести и Индију са инфлацијом од 9,4% и стопом незапослености од 9,8%, Пакистан с растом цијена од 10% и незапослености од 6% итд. Дакле, инфлација је чак пожељна ако стимулише привредна кретања. У том случају би се радило о инфлацији тражње која би била потакнута монетарним фактором, а не о инфлацији трошкова која погубно дјелује на привредна кретања. По свој прилици код нас је у питању управо овај други тип инфлације који прати висока незапосленост.

Према подацима часописа „The Economist”¹² једина земља без инфлације у 2012. ће бити Швицарска која ће имати пад цијена односно дефлацију од 0,6%. Стопа незапослености је магичних 3%. Због тога је она у врху листе земаља с најбољим условима и квалитетом живота, као и степеном кон-

¹² Види: „The Economist”, 17 – 23. новембар 2012. године

курентности пословних субјеката. Нулта инфлација је карактеристична за Јапан итд.

Да закључимо. Што се тиче цијена БиХ се може сврстати у групу земаља умјерене инфлације. Проблем се, међутим, јавља најмање у двије равни. Прво, на релативно дужи рок и овакав раст цијена обара куповну моћ становништва због тога што, генерално говорећи, примања спорије расту од раста цијена. И друго, у условима везане валуте интервалутарна вриједност КМ није еквивалентна њеној вриједности на домаћем тржишту. Због тога могу настати ломови изазвани падом вриједности новца у земљи и растом његовог девизног курса као посљедице раста вриједности резервне валуте. Не постоје анализе код нас које би се бавиле утицајем ових промјена на животни стандард становништва, трговинску размјену са иностранством, дужничку позицију и сл. А познато је да би у условима тржишне економије интервалутарна и домаћа вриједност новца морали функционирати по принципу спојених посуда. Као уосталом девизне резерве Централне банке и сума емитираног новца. Уз све је важно запазити да наш Currency Board није препрека инфлацији.

Стабилност девизног курса је четврти индикатор стања макроекономског система. Босна и Херцеговина има специфичан модел управљања новцем – Currency Board Arrangement (СВА), колоквијално Валутни одбор, који је заснован на правилу да емитовани износ конвертибилне марке мора бити покривен девизним резервама Централне банке.¹³ У оквиру СВА је и везивање КМ за евро као резервну валуту.

Уз изјаве које се могу чути или прочитати како су код нас цијене стабилне иду и оне којима се констатује стабилност девизног курса КМ. Опет некоректно, односно погрешно. Или друкчије, блаже, формулирано: дјелимично тачно. О чему се заправо ради? Ради се једноставно о томе да је само стабилан однос вриједности КМ и евра као њеног сидра. Тај однос је фиксиран. Но, однос вриједности КМ и свих других валута је промјењив, дакле нестабилан. Степен те промјењивости је непосредна посљедица односа вриједности евра и тих других валута. Те промјене могу бити интензивније због чега изазивају реперкусије на трговинске и финансијске односе са пословним партнерима с којима користимо долар, швицарски франак или британску фунту као средство обрачуна и плаћања. Исто тако то може имати озбиљније импликације на БиХ као дужника ако се њене обавезе према међународним финансијским организацијама или владама неких земаља

¹³ Овом приликом се нећемо бавити чињеницом да је модел СВА ригиднији од свих познатих у историји новца јер подразумева слободне резерве (вишкове) Централне банке као разлику између монетарне пасиве као обавеза Централне банке и њене имовине у облику девизних резерви односно девизне активе. О томе смо, као и ширем контексту СВА, писали и говорили у више наврата.

изражавају у тим другим валутама. О томе, такође, не постоје потребне анализе, или оне, ако постоје, нису доступне јавности.

Већина земаља у свијету управља девизним курсом. Заблуда је вјеровати да је он резултат слободног дјеловања понуде и потражње. На однос понуде и потражње утичу централне банке и интервенцијама куповине и продаје страних средстава плаћања вриједност домаћег новца одржавају у жељеном оквиру. Девизни курс је, у основи, у функцији регулисања трговинских и платних односа земље са иностранством. Њиме се, колико је могуће, подстиче извоз. Најбољи примјер за ту констатацију је Кина и њен јуан. СВА нама не омогућава вођење политике девизног курса као што је, уосталом и случај с монетарно-кредитном политиком.

Уравнотежен биланс плаћања са иностранством је важна компонента стабилности макроекономског система. У пракси се ријетко сусрећу примјери потпуног биланса трговинских и финансијских односа земље са иностранством. Стање платног биланса одступа од тачке равнотеже као што осцилира и девизни курс неке валуте.

У нашем је случају присутна дугорочна, фундаментална, неравнотежа. То је посебно изражено у случају нашег трговинског биланса који показује изузетно високе дефиците. То ћемо дати у сљедећем прегледу.

Салдо робне размјене (млрд КМ)¹⁴

2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
-7,7	-6,7	-8,1	-9,4	-6,7	-6,3	-7,1

Невјероватно, али, нажалост, истинито. Значење ових цифара се још боље схвати када се узме у обзир чињеница да се тек половина увоза покрива извозом. На дуго рок самоубилачки. А ми ипак опстајемо највише захваљујући дознакама из иностранства које су од 2008 – 2011. износиле: 3.7, 3.2, 2.7 и 2.8 млрд КМ респективно.¹⁵ Ове дознаке поправљају биланс плаћања и негативни салдо текућег рачуна значајно смањују. Од 2008. године он износи¹⁶:

(млрд КМ)

2008.	2009.	2010.	2011.
-3,5	-1,5	-1,4	-2,2

За 2012. се негативни салдо текућег рачуна процјењује на 2,1 млрд КМ. Дакле, врло лоша слика стања платног, а посебно трговинског биланса која би требала бити предмет озбиљних анализа и мјера којим би се она мијењала. Бојати се, пак, да ће овакво стање потрајати и да задуго нећемо ући у зону стабилности макроекономског система.

¹⁴ Види: *Билтен Централне банке БиХ*, бр. 3, 2012.

¹⁵ У односу на БДП, по производном приступу, то износи: 15%, 13%, 11% и 11% респективно. Види: *Билтен ЦББиХ*, већ наведено.

¹⁶ *Билтен ЦББиХ*, бр. 3, 2012.

И коначно буџетска и потрошња ванбуџетских фондова је од 2008. године дефицитарна. Нећемо се бавити бројкама будући да се у основним изворима битно разликују.¹⁷ Сумњамо, у ствари, да су оне у било ком извору вјеродостојне због тога што се право стање не зна или ако се зна оно није доступно јавности. Склони смо вјеровати да су стварни износи дефицита далеко виши од оних који се објављују. Но, најважније је, у контексту овог прилога да смо и у овом домену, буџетске и ванбуџетске потрошње, далеко од стабилности. Прије би се могло рећи да се стање погоршава и да улазимо у спиралу дужничке зависности јер те дефиците финансирамо дугом, а њега враћамо новим задужењем.

Из предњег је сасвим јасно да ни један од шест разматраних сегмената макроекономског система не пружа основу за позитивно кориштење синтагме макроекономске стабилности. Напротив. Неки од тих сегмената су управо неуралгичне тачке система. Прије свега се то односи на драматичну незапосленост, алармантно висок дефицит трговинске размјене, дефиците буџетске и ванбуџетске потрошње и кретања БДП. А да шире не помињемо нека друга питања која такође осликавају стање макросистема као што је јавни, нарочито спољни дуг, или избор извођача радова на изградњи појединих дионица аутопута. Али, само по реченицу. Неопростиво је да ова земља у овом тренутку има 1,8 млрд КМ неповучених, неангажираних, средстава по основу кредитних аранжмана с међународним финансијским организацијама.¹⁸ На тај се износ чак плаћају пенали. А више од једне млрд се односи на пројекте из реалног сектора. А што се тиче избора компанија, треба рећи да је несхватљиво да домаће грађевинске организације не могу добити посао или да га добију пошто стране фирме одустану или банкротирају. Невјероватно је да се домаће институције и њихови представници не могу одупријети притиску међународних „посредника” да послове добивају стране фирме, које, по правилу узму провизију, а домаће као подизвођачи изводе радове.

Згодну, трагикомичну, илустрацију односа према домаћим компанијама смо запазили у дневним новинама.¹⁹ Наслов текста гласи: „Турцима посао од 350 мил. КМ”. У поднаслову се каже: „Од уговора ће користити имати и седам БиХ грађевинских компанија”. Испод слике с потписа уговора стоји текст: „Коридор Vc шанса за БиХ раднике”. Овоме, претпостављамо, није потребан коментар.

¹⁷ Погледати *Билтен ЦББиХ*, WEO, Извјештај Свјетске банке објављен 18.12.2012. године

¹⁸ Види: *Прејлед неангажираних средстава*. Министарство финансија и трезора БиХ.

¹⁹ Погледати: „Ослобођење”, 22.12.2012., стр. 13

Закључак

На основу наведеног, а у циљу давања одређене предности домаћим фирмама, требало би примијенити принцип позитивне дискриминације.

Снисходљивост према међународним финансијским организацијама показујемо и у многим другим случајевима. Управо је забавно пратити комуникацију с ММФ-ом и Stand-by аранжман. Тај кредит се приказује као успех и спасоносно рјешење које диже рејтинг БиХ. Наглашава се ниска каматна стопа, дуг период отплате, а не одговара се на два кључна питања: зашто се дошло у овакву ситуацију и зашто се задужујемо ради затварања буџетских рупа?

Поправљање макроекономског стања (нестабилности) наше земље можемо очекивати када повећамо квантум знања и разумијевања, те коректног интерпретирања глобалних процеса и кретања у националној економији, односно када побољшамо општу, а нарочито финансијску писменост, прије свега актера одлучивања, па и укупне јавности. Уз то се, наравно, мора појачати одговорност, компетентност и професионални приступ послу. До тада ћемо слушати причу о „стабилности” потпуно деформираног макроекономског система код нас.

Кориштени извори

1. Агенција за статистику БиХ. Национални рачуни – бруто домаћи производ 2007. *Тематски билтен 01*, Сарајево, 2008.
2. Агенција за статистику БиХ. *Саопштење БДП за БиХ 2011. производни индекс*, јун 2012.
3. *Билтен Централне банке БиХ*, бр. 3/2012.
4. Централна банка БиХ: *Извјештај о финансијској стабилности 2011.*
5. IMF. *World Economic Outlook*, октобар 2012.
6. *South East Europe Regular Report*, No. 3, 18.12.2012., Свјетска банка
7. OECD. *Improving Financial Literacy – Analysis of Issues and Policy*. 2005.
8. *The Economist*, 17 – 23. новембар 2012.
9. *Feasibility Study изградња аутовега на Коридору Vc*. Министарство комуникација и транспорта БиХ, 2006.
10. ДЕП. *Стратегија развоја БиХ*. 2010.
11. Пуљић, М. *Финансијска писменост код нас*. X међународни симпозиј. Неум: Удружење рачуновођа и ревизора ФБиХ, 2008.
12. Пуљић, М. *Финансијске претпоставке и могућности превазилажења кризе у БиХ*. Корпоративно управљање. Дубровник: Revicon, 2012.